

MONTAIGNE VE TÜRKLER*

Le plus fort Etat qui paraisse pour le présent au monde, est celui de Turcs... Montaigne, Essais, I, 182¹

Zeki ARIKAN**

XVI. yüzyılda Türk ögesi, Batı edebiyatı, gezi yazıları ve tarih kitaplarında dikkate değer bir yer tutmaktadır. Gerçi XVI. yüzyılda Akdeniz dünyasının ekonomik ve ticari ağırlığı yavaş yavaş Atlantik'e kaymaya başlamış, yeni bulunan ülkelerle kurulan ilişkiler Avrupa'nın etki alanını Okyanusların ötesine taşımıştı². Ama yine de Doğu daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu Avrupa kamuoyunda sürekli bir ilgi alanı olmakta devam ediyordu. Gezinler, diplomatlar, tarihçiler; devlet çarkının kusursuz denebilecek biçimde işlemeden, adaletin çabuk gerçekleşmesinden, düzenli ve disiplinli bir ordunun yüksek savaş gücünden, ülkenin tükenmez maddi kaynaklarından hayranlıkla söz ediyordu. Ancak bütün bu olumlu yaklaşımlara karşın Türklerin Hıristiyan dünyasını cezalandırmak için Tanrı tarafından gönderilmiş bir bela ve musibet oldukları da hemen hemen her fırsatta dile getiriliyordu. Rönesans dönemi gezi yazılarında³ Türk, bir yandan yeryüzünün en yabani ve zalim (farouche et cruel) varlığı olarak gösterilirken diğer yandan da Türklerin ahlaki değerlerini yücelten gözlemlere de sık sık yer verildiği görülmektedir. Kimi yazarların, gezginlerin eserlerinde bu çelişkili

* 16 aralık 1992 tarihinde İzmir Fransız Kültür Merkezin'de verilen konferansın genişletilmiş biçimidir.

** Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih-Bölümü Öğretim Üyesi.

1. Michel de Montaigne, *Les Essais*, Edition présentée, établie et annotée par Pierre Michel, Paris, 1965, I, 182 (Çalışmamızda bu yayın temel alınmıştır. Bundan böyle Essais).

2. İmparator Ferdinand'ın İstanbul'daki elçisi Busbecq, Avrupalıların Okyanusların ötesine Hindistan ve daha uzak yerlere gözlerini çevirmelerini acı bir dille eleştirmekte ve şöyle demektedir: "Çünkü oralarda fayda ve ganimet daha çoktur. Bir damla kan dökmeden cahil ve saf yerlilerden bunları elde etmek kolaydır. Buraya giden Avrupalıların asıl amacı altındır, din bahanedir" (Busbecq, *Türk Mektupları*, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul, 1939, 59-60).

3. E. Kafé, "Lea mythe turc et son declin dans les relations de voyage des européens de la Renaissance", *Oriens*, 21-22 (1968-1969), 158-195.

yargıların yan yana yaşadığını görmek insana şaşırtıcı gibi görünmektedir. Oysa bunda şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü Ortaçağ Haçlı zihniyetinin bir ürünü olan olumsuz yargılara peşin hükümle yer veren yazarlar, Türkleri yakından tanıdıktan sonra bile bunları dile getirebiliyor, fakat kendi gözlemlerinin ürünü olan olumlu düşünceleri de yazıya geçiriyorlardı. Sözüün kısası bir "türk saplantısı"⁴ Yeniçağ başlarında bütün Avrupa aydınlarını ilgilendiren temel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Matbaa, Türklerle ilgili yazıların ve bu yazılarda yer alan düşüncelerin ve görüşlerin geniş kitlelere ulaşmasının temel bir aracı olmuş. Sözgelimi Fransa'da 1480-1609 tarihleri arasında basılan 558 eserden 80' doğrudan doğruya Türklerle ilgilidir⁵. Carl Göllner'in⁶, XVI. yüzyıl Avrupasında Türklere yönelik yayınların künyesini tespit eden yoğun çalışmasında 2463 eserin adı verilmiştir. Belirlenemeyen yayınlar, bu kataloğun dışındadır. Yerasimos'un kapsamlı çalışması, XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun kapsadığı alanların bir takım gezginlerin nasıl bir ilgiyle dolaşıldığını ortaya koymaktadır⁷. Bu örnekler, Avrupa'da Türklere duyulan ilginin genişliğini, yoğunluğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Öte yandan XV. yüzyılda Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler önemli bir gelişme sürecine girmiştir. Şarlken'in Kutsal Roma German imparatorluğuna seçilmesi, Fransa ile Türkiye'yi birbirine yaklaştıran temel bir etken olmuş, Akdeniz'in doğusunda ve batısında yer alan bu iki devlet, günümüzden beş yüz yıl önce, her türlü bağınazlıktan sıyrılarak ortak bir tehlikeye karşı işbirliğine gitmenin en sağlam bir örneğini vermişlerdir⁸. Jean de la Forest (1535-1537)'nin elçiliğiyle kurulan sürekli diplomatik ilişkiler, Gariel d'Aramon (1547-1554)'nin görevi sırasında⁹ daha da perçinleşmiş

4 Frank Lestringant, "Guillaume Postel et l' "obsession turque", *Guillaume Postel* 1581-1981, Paris, 1985, 265-298.

5. G. Atkinson, *La littérature géographique française de la Re-Naissance. Répertoire bibliographique*, Paris, 1927; Aynı yazar, *Supplément au répertoire bibliographique...*, Paris, 1927, New York, 1968; Aynı yazar, *Les nouveaux horizons de la Renaissance française*, Paris, 1935.

6. Carl Göllner, *Turcica. Die europäischen Turkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, Bucuresti-Baden-Baden, 1961-1978, 3 cilt.

7. Stephane Yerasimos, *Les voyageurs dans l'Empire ottoman (XIVe-XVIe siècles)*, *Bibliographie, itinéraire et inventaire des lieux habités*, Ankara, 1991.

8. E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, Paris, 1848-1860, I, I-LXIII. Ayrıca bk. İsmail Sosyal, "Türk-Fransız diplomasi münasebetlerinin ilk devresi", *Tarih Dergisi*, 5-6 (1953), 63-94.

9. Jean Chesneau, *Le voyage de Monsiuer d'Aramon* (Publié et annoté par Ch. Schefer), Paris, 1887.

ve giderek bu ilişkiler ekonomik ve kültürel bir boyut kazanmakta gecikmemiştir. D'Aramon'un elçiliği, Türkiye ile Fransa arasındaki kültürel ilişkilerin kurulup gelişmesinde bir pencere ödevi görmüş ve bu sırada pek çok Fransız bilgin, sanatçı ve gezgini Türkiye'ye gelmiştir. XVI. yüzyılda Fransız kamuoyu Türkiye ve Türkler hakkındaki bilgilerini geniş ölçüde bunlara borçludur¹⁰. Artık Türk görüntüsü Fransız düşünce, edebiyat ve gezi yazılarında giderek önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Gezi yazılarında zaman zaman yansız olmayan değerlendirmelere karşın yine de Türk sistemi, Türk gelenek ve görenekleri, askeri, düzen ve İslam dini konularında ilgi çekici gözlemlere yer verildiği görülmektedir. Öyle ki bu ayrıntılar, Türkiye'yi görmeyen Fransız yazarlarının eserlerinde bir malzeme olarak kullanılmaktadır. Burada üzerinde duracağımız Montaigne'in Türklere ilişkin değerlendirmelerini bu bağlamda ele almak gerekir.

Michel de Montaigne'in Denemeleri'nde Türk görüntüsü acaba nasıl bir yer tutuyordu? Önce şu noktayı belirtelim ki Denemeler, Yeniçağ Fransız edebiyatının en özgün kaynakları arasında yer almaktadır. Denemeler'e temel olan düşünce, bütün eylemleri içinde insanı tanımaktır. insanı tanımanın en iyi yolu yine insandan geçmektedir. Bunun için Montaigne önce kendisini tanımaya, tanıtmaya çalışmış sonra da diğer insanları kendi dünyaları içinde yakalamaya çaba göstermiştir. Denemeler'in okuyucuya seslenen girişinde Montaigne, "kitabımın mayası, özü benim"¹¹ diyerek eserinin merkezine kendisini koyduğunu ifade etmektedir. Ona göre geçmişin ve bugünün anlaşılması insanın tanınmasına bağlıdır. Bu tanıma, yüzyılların deneyimi ile birleştiği zaman daha geniş ve daha anlamlı bir nitelik kazanmaktadır¹². Bundan ötürü Montaigne'in ilgisi yalnız kendi ülkesi ve insanlarıyla sınırlı kalmamakta giderek bütün Avrupa'yı, Asya'yı, Afrika'yı ve yeni keşfedilen ülkelerle bu ülkelerde yaşayan insanları kucaklayan bir içerik kazanmaktadır. Avrupalıların "yamyam" (*cannibale*) dediği insanlardan söz ederken O; çağının değer yargılarını en ağır biçimde eleştirmekten çekinmemektedir:

"Aklın kurallarına uyarak barbar diyebiliriz yamyamlara, ama bize benzemiyorlar diye barbar diyemeyiz onlara; çünkü barbarlık-

10. Clarence Dana Rouillard, *The Turk in french history thought, and literature* (1520-1660), Paris, t.y. önsöz, 1938.

11. "Je suis moi-même la matière de mon livre", *Essais*, I. 25.

12. Pierre Barrière. *La vie intellectuelle en France du XVIe siècle à l'époque contemporaine*, Paris, 1974, 172-173.

herhalde bu kitap yazarının tasarladığı şekilde tamamlanmış değildir²¹. Halkokondil'in tarihi Fransızcaya çevrilmiş ve basılmıştır²². Montaigne, Denemeler'in ancak bir yerinde Halkokondil'in adını vermekte ve ondan sözüne güvenilir bir insan olarak söz etmektedir²³.

Montaigne'in Türkler hakkında en çok kullandığı kaynaklardan bir diğeri de Guillaume Postel'in *De la Republique des Turcs...*²⁴ başlığını taşıyan ve üç ana bölümden oluşan eseridir. Postel (1510-1581), zamanında Osmanlı İmparatorluğu ve doğu toplumları üzerinde oldukça ayrıntılı bilgilere sahip olanların başında geliyordu. Kanuni döneminde iki kez (1535, 1549) Türkiye'ye gelmiş, böylece doğu ülke ve insanları konusundaki bilgilerini derinleştirmek fırsatını bulmuştur. Postel'in eseri, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısı, adli düzeni, Türklerin gelenek ve görenekleriyle doğu uluslarının tarihini kapsamaktadır. Üçüncü bölüm merkez ve taşra örgütüne ayrılmıştır. Bu bölümde başlangıçtan Kanuni dönemine kadar Osmanlı tarihinin bir özeti de verilmektedir. Her üç bölümde de Postel'in gözlemleri önemli bir yer tutmaktadır²⁵. Postel, Türklerin bir çok yönlerden üstün olduğunu açık bir dille ortaya koymaktan çekinmemiştir. Böylece Postel, aşağı yukarı aynı tarihlerde İmparator Ferdinand'ın elçisi olarak bulunan Busbecq²⁶ gibi keskin gözlemleriyle dikkate çekmektedir. Adalet, askerin disiplini, azakanarlık vb. konularda her ikisinin de benzer bir dil kullanması dikkati çekmektedir. Aşağıda görüleceği gibi Montaigne çok geniş ölçüde Postel'den yararlanmışır. Halkokondil örneğinde olduğu gibi Postel'in adı da Denemelerde bir kez geçmekte ve Montaigne ondan yararlandığını açıkça belirtmektedir²⁷.

21. Matei Cazacu, "Les parentés byzantines et ottomanes de l'historien Laonikos Chalkokondyles (c. 1423-1470)". *Turca*, XVI (1984), 95-114.

22. *L'histoire de la decadence de l'Empire grec et établissement de celui des Turcs*; comprise en dix livres par Nicolas Chalcondyle Athenien, De la traduction de Blaise de Vigenere, Paris, 1577, 1584.

23. *Essais*, II, 366: "Chalcondyle, homme de foi, aux mémoires qu'il a laissés des choses advenues de son temps..."

24. Guillaume Postel, *De la Republique des Turcs*, Poitiers, 1560.

25. Z. Arıkan, "Guillaume Postel ve De la Republique des Turcs", *Tarih İncelemele-ri Dergisi*, II (1984). 68-82.

26. Z. Arıkan, "Busbecq ve Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), 197-224.

27. *Essais*, I 501: "Comme Postel écrit..."

Montaigne'in onca alıntılar yaptığı çağdaşı Guillaume Postel'in adını ancak bir kez, adetâ sakınarak anması şaşırtıcı gibi görünmektedir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki Postel, o sırada Fransa'daki dinsel tartışmalara sık sık karışmış ve bu yüzden kovuşturma-ya uğramış ve yaşamının son yıllarını da mahkûm olarak manastırda geçirmek zorunda

Montaigne'in Türkler konusunda başvurduğu bir başka önemli kaynak da İtalyan Paolo Giovio'nun tarihi ile yine aynı yazarın Osmanlı askerî düzeni ve yönetimi üzerine yazdığı bir başka eseridir²⁸. Şimdi Montaigne'in bu kaynaklara dayanarak Türkleri nasıl değerlendirdiği sorusunun karşılığını bulmaya çalışalım.

TÜRKLERİN SAVAŞ GÜCÜ VE ASKERİ DİSİPLİN

XVI. yüzyılda Avrupa, Türkleri yaman bir savaşçı olarak tanımaktadır. Türk ordusu korkunç bir savaş makinesi gibidir. Askerin disiplini, azakanarlığı, karargâhtaki düzeni, savaş taktiği vb. Batılı yazarların en çok üzerinde durdukları konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak zaman zaman bu gibi konulara değinen Montaigne'in amacı herhalde XVI. yüzyılda Türk askerî sistemini araştırmak değildi. Montaigne Türk ordusunun savaş gücünü, disiplini ve cesaretini bir malzeme olarak kullanıyor, hattâ bu öğeleri ahlakî bir bağlamda değerlendiriyordu. Montaigne, Türk ordularının (*armées turquesques*) kendi ordularına göre ne kadar iyi yönetildiğinden ve iyi bir durumda bulunduğundan söz ederken asker azakanarlığını temel bir belirleyici öğe olarak ele almaktadır. askerler yalnız su içmekte, pilav (riz) ve un haline getirilmiş pastırma yemekte ve herkes bir aylık azığını kolaylıkla sırtında taşımaktadır²⁹. Türk askerleri, aynı zamanda Tatarlar ve Moskoflar gibi atlarının kanıyla beslenmesini de bilmektedirler.

Öte yandan Montaigne, Sezar'ın savaş taktiğine ayırdığı bir bölümde harbin, kalabalık yığınlar tarafından değil, yetişmiş insanlar tarafından kazanılabileceği konusunda Cyrus'un bir sözünü aktarmaktadır. Buna ek olarak Bayezit'in, paşalarının bütün uyarılarına karşın Timur'a karşı savaşa giriştiğinden söz etmektedir. Çünkü, düşmanın sayısız kalabalığı Bayezit'te savaşı kazanacağı umudunu

kalmıştı. Montaigne'in elden geldikçe ülkeyi kasıp kavuran kanlı din kavgalarından uzak kalmaya çalıştığı görülmektedir. Eli bıçaklı insanlar onun Perigord'daki şatosunun duvarlarına kadar sokulabiliyorlardı. Postel'in Fransız reform tarihindeki yeri için bk. Lucien Febvre, *Le problème de l'incroyance au 16 e siècle. La religion de Rabelais*, Paris, 1968, 106, 131, 140 vb. W.J. Bouwsma, *Concordia Mundi. The career and thought of Guillaume Postel (1510-1581)*, Cambridge Mass., 1957; *Guillaume Postel 1581-1981*, Paris, 1985. Postel'in 400. ölüm yıldönümü dolayısıyla hazırlanan bu kitapta konuyla ilgili birçok yazı vardır. Bunların burada teker teker belirtilmesine gerek görülmedi.

28. Paolo Giovio (poul Jove). *L'Histoire des empereurs de Turquie*, Paris, 1538; Aynı yazar, *Histoire de Paolo Giovio*, Lyon, 1552, 1555, Paris, 1570. Paolo Giovio'nun eserlerinin Türkiye tarihi açısından önemi için bk. V.J. Parry "Renaissance historical literature in relations to the Near and Middle East (with special referce to Paolo Giovio)", *historians of the Middle East* (yay. P.M. Holt-B.Lewis), London, 1964, 277-289.

29. *Essais*, I, 357, 500. Krş. Guillaume Postel. *De la Republique des Turcs*,

doğurmuştu³⁰. Akıllı ve deneyimli İskender Bey; on, on iki bin sadık savaşçının yetenekli bir komutan için her türlü askerî başarının güvencesi olduğunu sık sık yineliyordu³¹.

Montaigne, askerî zaferlerin büyük ölçüde komutanlara bağlı olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu bağlamda Montaigne, Yavuz Sultan Selim'in bir sözünü aktararak onun bu konuda ne kadar haklı olduğunu teslim etmektedir:

"Birinci Selim, bana göre, çok haklı olarak başsız kazanılan zaferlerin tam bir başarı olmadığını söylüyormuş. Savaşa katılmayan, er meydanında sesini duyurmayan, düşüncesini kanıtlamayan bir hükümdar böyle bir başarıdan utanç duymalıymış. Ancak ve ancak savaşın içinde yer alanlar, elde ettikleri başarılarından ötürü onur duyabilirler"³². Montaigne, savaşçılık bakımından yeryüzünün harp talii en yaver ulusunun başındaki Osmanlı soyunun hükümdarlarının bu görüşe pek hararetle bir şekilde sarıldıklarını da eklemektedir³³. Böylece Montaigne, Osmanlıların askerî başarılarının en büyük gizini, hükümdarların doğrudan doğruya savaşa katılmalarında ve çatışmanın en tehlikeli anlarında hazır bulunmalarında aramaktadır.

Montaigne, savaş koşullarının, kimsenin kendini kurtaramayacağı tamamen umutsuz bir duruma geldiği sırada bile Türk askerlerinin kendilerini tehlikenin göbeğine atan cesaretlerinden hayranlıkla söz etmektedir. Sözelimi Hind Okyanusu'nda (*en la mer des Indes*), Portekizler tarafından tutsak edilip bir geminin ambarına kapatılan on dört Türk, söktükleri çivileri birbirine sürterek çıkan kıvılcımlarla barut fıçılarını ateşlemiş ve kendileriyle birlikte gemiyi de havaya uçurmuşlardır³⁴. Ancak Türkler, her umutsuz durumda kendilerini harcamamakta, olumsuz koşullardan kurtulmanın yolla-

30. *Essais*, I, 409 Krş. Chalcondyle, Kitap, III, bölüm XI.

31. *Essais*, II, 409.

32. *Essais*, II, 340.

33. *Essais*, II, 340. "... Les princes de la race ottoman, la première race du monde en fortune guerrière, ont chaudement embrassé cette opinion'. Montaigne, buna karşılık II. Bayezit'le oğlunun bu ilkelerden uzaklaşarak kendilerini bilime verdiklerini ve hareme kapandıklarını ekleyerek ülkelerine büyük soluk aldıklarını, şu anda hüküm süren III. Murat (1574-1595)'in da aynı yoldan yürüdüğünü yazmaktadır. Bu ifadeden anlaşıldığına göre Montaigne, Yavuz'un Bayezit'in oğlu olduğunu bilmemekte, kendini harem zevklerine veren hükümdarın kim olduğu (Belki II. Selim) anlayamamaktadır. Aynı kargaşalık Denemeler'i yayına hazırlayanların yaptıkları açıklamalarda da görülmektedir (bk. *Essais*, II, 495). Villey ve ondan aktaran Rouillard'a göre Yavuz Sultan Selim'e atfedilen düşüncelerin kaynağı *Tesoro politico (Tresor politique)* 'dur. Bu eser için bk. Rouillard, *The Turk in french history*, 360-361, 362, vb.

34. *Essais*, II, 206.

rını aramaktadırlar. Nitekim Bayezit'in Rusya'ya (böyle?) gönderdiği ordu öyle korkunç bir tipe yakalandı ki askerler atlarının karınlarını yararak içine girdiler ve böylece donmaktan kurtuldular³⁵.

Montaigne, Türk ordusundaki disiplini ahlaki bir erdem olarak ülkesinin gençlerine örnek olarak göstermektedir. Bu bağlamda Montaigne, Roma ordularıyla Osmanlı ordusundaki disipline dikkatimizi çekmekte ve şöyle demektedir:

"Askerlerin düşmandan çok komutanlarından korkmalarını isteyen o eski ahlak ne oldu? Şu güzelim örneğin benzeri nerde: Bir elma ağacı Roma ordusunun kamp kurduğu bir yerin ortasında kalmış da ertesi gün ordu çekilip gid erken olgun, nefis elmaları bir teki eksilmeden sahibine bırakmış. İsterdim ki gençlerimiz vakitlerini pek yararlı olmayan gezintiler ve pek şerefli olmayan uğraşlarla geçirecek yerde biraz gidip yaman bir Rodoslu kaptanın bir deniz savaşını nasıl yönettiğini³⁶, biraz da Türk ordularındaki disiplini görsünler. Çünkü bizimkilerden çok ayrı ve çok üstün onlardaki disiplin. Bizim askerlerimiz seferde eskisinden daha uygunsuz, sorumsuz, Türk askerleriyse tersine daha ölçülü, daha çekingen davranıyorlar. Çünkü onlarda, barış zamanında fakiri rahatsız etmek, malını çalmak birkaç kötek cezasıyla geçiştirildiği halde savaşta en ağır cezaları görüyor. Parasını vermeden bir tek yumurta almanın cezası tam elli sopa. Onun dışında, karın doyurmayan, az ya da çok değerli herhangi bir şeyi çalanlar hemen kazığa geçiriliyor ya da başları kesiliveriyor³⁷. Fatihlerin en zalimi olan (*le plus cruel conquérant*) Selim üstüne yazılanları okurken şaşıtm Mısır'ı aldığımda Şam şehrini bolluk ve güzellikle saran eşsiz bahçelere askerlerinden hiçbirinin eli değmemiş; hem de kapalı değil açık oldukları halde"³⁸.

Denemelerde Memluklerin yeryüzünün en iyi at binicilerinden olduklarından söz edilmekte³⁹ ve Montaigne'yi atalarının zamanında Macarların Türklere karşı savaş arabalarını başarıyla kullandıkları da yazılmaktadır⁴⁰.

35. *Essais*, I, 358-359.

36. Rodos'un Türkler tarafından alındığı sırada (1522) bir gemi kaptanının gösterdiği yararlıktan söz edilmektedir. Krş. *Essais*, II, 401-402, not 10.

37. Guillaume Postel, *de la Republique des Turcs*, III, 31-32.

38. *Essais*, III, 283-284. Krş. *Denemeler* (Çev. S. Eyuboğlu), 316. Bu konunun kaynağı Paolo Giovio'nun tarihi (*Histories*, bölüm XLVI, 472)'dir.

39. *Essais*, I, 352.

40. *Essais*, III, 131. "Oldukça yakın geçmişte, babalarımızın zamanında Macarlar bu arabaları Türklere karşı büyük bir ustalıkla kullandılar. Her birinde dolu birkaç tüfekte bir kalkan ve bir tüfekçi bulunurdu. Ve her bir yanı zırhlarla kaplanmıştı..."

AHLAKİ DEĞERLER

Montaigne, Türkiye'de kadın-erkek ilişkileri, Türklerin ahlaki değerleri konularında da okuyucularına ilgi çekici bilgiler vermektedir. Bunlar arasında Türklerin, kadınların çeşitli yerlerine iz bırakmak için onların vücutlarını dağladıkları hakkındaki görüşleri dikkati çekmektedir. Bunun bir sevgi belirtisi olduğunu da eklemektedir. Montaigne, bunu gören ve yazan kimselere güvendiğini belirterek damgalama işinin nasıl yapıldığı konusunda ayrıntılar vermekte ve on akça karşılığında (*pour dix aspres*) her gün böyle bir işi daha derinlemesine yapan insanların bulunduğunu da yazmaktadır⁴¹. Montaigne, *Modération* (itidal) başlığını taşıyan denemesinde, kadın-erkek ilişkilerinden söz ederken kimi toplumlarda bu arada Muhammedilerde yani Türklerde erkeklerin gebe (ve hayızlı) kadınlara yaklaşmadığına işaret etmektedir⁴². Kendisine oldukça sağlıklı görünen bu davranışla⁴³ ilgili bilgilerin kaynağı Postel'dir⁴⁴.

Öte yandan Montaigne, insanlar arasındaki eşitsizlikten (*De l'inégalité*) söz ederken bolluğun insanı ne kadar sıkıp usandırdığına dikkatimizi çekerken yine Osmanlılardan örnekler vermektedir:

"Bolluk kadar insanı sıkı, usandıran şey yoktur. Karşısında, Sultanın sarayında olduğu gibi, üç yüz kadını birden buyruğuna hazır gören bir adamda istek mi kalır"⁴⁵. Yine Montaigne aynı konuda şunları söylemektedir:

"Padişahın atalarından biri de ava giderken beraberinde yanında en az yedi bin şahinci götürürmüş. Böyle bir avın anlamı ve acaba tadı neresindeydi?"^{45a}.

Montaigne, can ve mal duyguları olan hayvanlara, bitkilere karşı sorumluluk duymanın bir insanlık görevi olduğu üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda insanlara karşı doğruluk, bütün öteki yaratıklara da hakları olan iyiliği borçlu olduğumuzu dile getirmektedir. Montaigne burada hemen sözü Türklere getirerek şöyle demektedir:

41. *Essais*, I, 89. Krş Guillaume Postel, *De la Republique des Turcs*,

42. *Essais*, I, 255.

43. *Essais*, I, 255: "Cela tiens-je pour certain qu'il est beaucoup plus sain de s'en abstenir".

44. Guillaume Postel, *De la Republique des Turcs*, I, 5: "Et pauvee qu'il est deffendu en leur loy, de toucher a Femme qui est grasse..."

45. *Essais*, I, 326. Kaynak, Postel, *Dela Republique des Turcs*, 5, 6.

45a. *Essais*, I, 326.

"Türklerin hayvanlar için yurtları ve hastaneleri vardır"⁴⁶.

Montaigne, Türklerin sözlerinde durmadıkları, antlaşmalara saygı göstermedikleri konusunda⁴⁷ Avrupa'da yaygın olan bir görüşün tersine örnek bir olaydan söz etmektedir. Nitekim Montaigne'in çocukluğu sırasında ortaya çıkan bir olay bu bağlamda ele alınmaktadır. Osmanlılar, Otranto'ya bir sefer yapmıştı. Süleyman bu sefer sırasında tutsak edilen Mercurin de Gratinare ve Castro halkının hemen serbest bırakılmasını emretmiş ve buyruk yerine getirilmişti⁴⁸. Montaigne, Sultan Süleyman'ın bir başka erdeminden daha söz etmektedir:

"Macaristan'ı ve diğer kırıllıkları özgür bırakan Süleyman, ettiği cömertliği hafif göstermek eğilimindeydi. Ama kendisi öyle demiyordu. Bunca ülke, bunca kudret bana çok geliyor. bezdim artık, dermiş"⁴⁹.

Montaigne; almak ve vermek, kabul ya da reddetmek arasında ahlaki bir denge, bir bağlantı kurmaya çalışırken Osmanlı tarihin-

46. *Essais*, II, 64: "Les Turcs ont des aumônes et des hopitaux pour les bêtes." Rouillard a göre bu bilginin kaynağı Barholomew Georgiewtz'dir. Georgiewtz otuz yıl kadar Türkiye'de köle olarak yaşamış ve Türklerle ilgili iki önemli kitap yazmıştır. Bunlardan birincisi *Les miseres et tribulations que les Chrestiens tributaires et esclaves tanuz par les Turcz seuffrent*. Anvers, 1544; ikincisi *La maniere et ceremonies des Turcs*, Douai, 1594. Bk. Rouillard, *The Turk in french history*, 189-195.

47. Ogier Ghiselin de Busbecq, *Project de guerre de M. Busbec contre les Turcs*, şurada *Letters du Baron Busbec*, Fr. çev. l'Abbé de Foy, Paris, 1748, III, 5. Busbecq, Türklerin antlaşmalara saygı göstermediklerini yazar. Ancak inandırıcı kanıtlar göstermez.

48. *Essais*, II, 310. Kaynak, Paolo Giovio, *Histoires*, 388. Söz konusu olay kanunî'nin 1537 Avlonya seferiyle ilgilidir. Bu konuda Hammer (*Devlet-i Osmaniye Tarihi* (çev. M. Atâ), İstanbul, 1327-1337, V, 182-186) şunları yazmaktadır: "Hayrettin Lutfi Paşa ile birlikte Polye sahillerine tevaccüh etti. Çünkü Sultan Süleyman'ın kendisinin arzusu Mehmed-i Sani'nin bu hittadaki fütuhatını tecdit etmek idi. Sekiz bin süvari, daha ziyade bir miktar piyade, müthiş bir muhasara topları takımı Otranto kurbünde Kastro sahiline çıkarıldı... Otranto kalesiyle diğerleri de düşmanın kendilerine verdiği fakat tutmadığı söze itimaden itaat gösterdiler. Türkler, bir ay bu güzel memleketleri tahripten geri kalmayıp avdetlerinde ahalsinin on binden ziyadesini esir götürdüler... Ayas Paşa'nın ihtarı üzerine Sultan Süleyman birkaç gün evvel gemisiyle birlikte ele geçirilmiş olan Korfolu bir tacir marifetiyle kumandanı teslim olmağa davet eyledi. Mahsurinin hayat ve emvaline ilişme meği taahhüt ile beraber Polye seferinde imza edilen şurut-ı teslimi nakz ile ahaliyi esir olarak alıp götürmüş olan Türk rüesasının idam ile mücazat gördüklerini ve esirlerin memleketlerine iade eylediklerini beyan eyledi..." Ancak Montaigne, önce takdir ettiği Sultanın bu tutumunu biraz aşağıda oldukça yanlış yorumlamakta ve "Gelecekte kendisine güvensizlik duyulmasına neden olabilecektir." diye sözü anlamsız bir biçimde bağlamaktadır. XV-XVI. yüzyıllarda kimi İtalyan şehirlerinin Türk egemenliğini "tercih" edebilecekleri konusunda bk. Jacob Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü* (Çev. Bekir Sıtkı Baykal), İstanbul, 1957, I. 132-136.

49. *Essais*, II, 351.

den birkaç örnek vermeyi uygun görmektedir. Montaigne, "Vermede nasıl bir üstün olma niteliği varsa olmada da bir boyun eğme vardır" diyerek Yıldırım Bayezit'in Timur'un gönderdiği armağanları geri çevirdiğini belirtmektedir:

"Beyazıt, Timur'un gönderdiği armağanları hakaret ve küfürle geri çevirdi."⁵⁰ Aynı şekilde Sultan Süleyman'ın Kalküta sultanına gönderdiği hediyeler de adamı öyle kızdırmış ki, kabaca geri çevirmekle kalmamış, bizim geleneğimiz almak değil vermektir, diyerek armağanları getirenleri de zindana atmış⁵¹.

Montaigne, Türklerin, kendisinin "çok dürüst bulduğu"⁵² eylemlerine ilişkin bir başka örnek daha vermemektedir. Birinci Murat (*Le premier Amurath*), kendisine karşı ayaklanan oğluna⁵³ destek veren uyruklarını cezalandırmak istediği zaman bunların akrabalarından infaza yardımcı olmalarını istedi. Fakat bunlar, böyle bir işe yanaşmadılar. Çok haksız olarak akraba kıyımına ortak edilmek istenen bu insanlar, bu davranışlarıyla gerçek akraba katillerine karşı bir adalet dersi vermiş oldular.

Montaigne, insanın kendi varlığına değer vermesinden yola çıkarak bazı hareketlerimizin bir üstünlük belirtisi gibi algılanacağı üzerinde durmaktadır. Sözelimi kimi insanların yemek yerken kendilerini gizlemelerini buna örnek olarak göstermektedir. Aynı şekilde Türk imparatorluğunda (*En l'Empire du Turc*) bir çok insan, diğerlerinden üstün görünmek için yemek yerken görülmelerine asla izin vermezler. Montaigne, bu gibi insanların "fanatik" olduğuna işaret etmekte ve böylece insanların kendi varlıklarını yüceltmek isterken yanıldıklarını ve daha kötü bir duruma düştüklerini belirtmektedir⁵⁴.

50. *Essais*, III, 203-204: "temoin injurieux et querelleux refus que Bajazet fit des presents que Temir lui envoyait". Krş. Chalcondyle, Kitap II, böl XII: "Pajet oit assez patiemment tout le texte, hormis l'article de la robe que Themir lui envoyait, dont il entra bien fort en colere".

51. *Essais*, III, 203-204.

52. *Essais*, III, 19: "Je tarouve très honnête..."

53. Burada sözkonusu olan Savcı isyanıdır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Murad I", *İslam Ansiklopedisi*, VIII, 592.

54. *Essais*, III, 106. Burada şu noktayı belirtelim ki Fatih Sultan Mehmet, vüzerası ve devlet erkânı ile birlikte yemek yemeyi yasaklamış ve bunu bir yasa hükmü haline getirmişti (Bk. *Kanunname-i Âl-i Osman* (yay. Mehmet Arif), İstanbul, 1330, 27). Ancak Fatih'in bu tutumu, İstanbul'un fethinden sonra egemenlik anlayışındaki değişimle ilgili olabilir. Bk. Halil İnalçık, "Mehmed III", İA, VII, 506-515.

Montaigne, erdem üzerine yazdığı bir denemesinde Türklerin her tehlikeye rahatlıkla atılmalarının temel nedenlerini, onların alinyazısına inanmalarına bağlamakta ve yazgılarına boyun eğmelerinde aramaktadır. Çünkü önceden belirlenmiş (*détermination à l'avance*) olan bu yazgıyı değiştirmeye olanak bulunmadığı inancı kökleşmiştir. Montaigne bu konuda Halkokondil'den aldığı şu fıkrayı aktarmaktadır: Jean Hunyad'la II. Murat arasındaki savaşlarda büyük başarı gösteren genç bir Türk sipahisi, durumu padişaha açıklarken cesaret dersini bir avcının oklarından kurtulmak isteyen, "kaderi ile mahfuz"⁵⁵ gibi bir tavşandan aldığını söylüyordu. Bu askere göre insan, yazgısından ne eksik ne de fazla bir şey görebilecektir⁵⁶. Kadere inanışın Türkler arasında çok yaygın olduğunu zaten kendi tarihçileri söylemekte ve böylece onların bir takım tehlikelere karşı korundukları inancı egemen görünmektedir⁵⁷.

Montaigne'e göre Muhammediler yani Türkler bütün diğer ulusların tarihlerini hor görmekte, ancak kendi tarihlerine özel bir değer vererek onu yüceltmektedirler⁵⁸. Fakat buna karşılık İskender tarihine büyük önem vermektedirler. Montaigne'in bu düşüncelerinin kaynağı da Postel'dir. Nitekim Postel, Türklerin yabancı tarihlerle pek önem vermediklerini, yaşayan bir hükümdarın hakkında gerçeğin tam olarak yazılamayacağını söylediklerini yazmakta buna karşılık İskender (Scander) yani Alexandre'in tarihini Grekçeden Türkçeye çevirdiklerini belirtmektedir⁵⁹.

Savaşçı toplumların bilime ve güzel sanatlara ilgisiz kaldıkları iddiası Montaigne'in savunduğu ve sık sık yinelediği ana düşünceler arasında yer almaktadır. Bu düşüncelerini derli toplu bir biçimde bilgiçlik (*pedantisme*) üzerine yazdığı bir denemesinde dile getirmektedir. Ona göre bilimsel araştırmalar cesareti gevşetmekte ve yumuşatmaktadır. Şu anda yeryüzündeki devletlerin en güçlüsü Türklerin devletidir. Bunlar, silahlara büyük bir değer vermekte fakat kitaplardan yüz çevirmektedirler. Montaigne, Roma'nın bilgileşmeden önce daha savaşçı olduğunu savunmaktadır. Montaigne kendi zamanındaki en savaşçı ulusların en kaba ve en cahil oldukla-

55. "Qu'il avait été couvert par sa destinée.."

56. *Essais*, II, 375-376.

57. *Essais*, III, 376: "Leurs histories disent que la persuasion étant populairement semée entre les Turcs, de la fatale et imployable prescription de leurs jours, aide apparemment à les assurer aux dangers"

58. *Essais*, II, 424: "Encore à présent les Mahometans, qui méprisent toutes autres histoires, reçoivent et honorent la sienne seule par spécial privilège..."

59. Guillaume Postel, *De la Republique des Turcs*, I, 36.

rını söyleyerek İskitleri, Partları ve Timur'un devletini bu düşüncesini kanıtlayan örnekler olarak saymaktadır⁶⁰.

Montaigne, söz sanatı (rhétorique) konusundaki görüşlerini Sokrat, Eflatun ve Aristo'nun fikirlerine dayanarak açıklamaya çalışırken bu "bilimin" faydasızlığına inanan Müslümanların çocuklarına bu dersi yasak ettikleri yargısına varmaktadır⁶¹. Bu düşüncenin kaynağı da yine Postel'dir. Ancak Postel'in Türklerdeki eğitimle ilgili düşüncelerinden yalnızca *rhétorixue*'le ilgili olanı alındığı için bu yazarın asıl yazdıkları yanlış yorumlanmıştır. Nitekim Postel, Kur'an'ın hıfzedilmesi konusundaki takdirkârlılığını gizlemez. Rhétorique ve yabancı devlet tarihlerinin öğretilmemesi dışında diğer bilimlerde Türklerin aynen kendileri gibi⁶² olduğunu da söylemekten çekinmemekte, mantık olarak adlandırdıkları rhétorique'e de ihtiyaçları olmadığı için üzerinde durmadıklarını belirtmektedir⁶³. Kaldı ki Postel, Enderun'daki eğitim konusunda daha ayrıntılı bilgi vermekte, sultanın doğrudan doğruya eğitimle ilgilendiğini, başarılı olan çocukları ödüllendirdiği üzerinde durmaktadır.

Bütün bunlar dışında Montaigne'in kendi zamanında İstanbul'daki eğlencelerden söz etmemesine şaşırılmaması gerekir. Aynı at üstünde bulunan iki süvarinin şaşkıncu hareketlerinden övgüyle söz etmektedir⁶⁴.

60. *Essais*, I, 182: "Les exemples nous apprennent, et en cette martiale police et en toutes ses semblables, que l'étude des sciences amollit et effémine les courages, plus qu'il ne les fermit et aguerrit. Le plus fort Etat qui paraisse pour le présent au monde, est celui des Turcs: peuples également duits à l'estimation des armes et mépris des lettres, Je trouve Rome plus vaillante avan qu'elle fût savante. Les plus belliqueuses nations en nos jours sont les plus grossières et ignorantes. Les Scythes, les Parthes, Tamerlan nous servent à cette preuve..." Krş. Rouillard, *The Turk in french history*, 367, 383. Kâtip Çelebi'nin, İslam'ın ilk yıllarında savaş, fütuhât gibi nedenlerle bilime pek önem verilemediği konusundaki görüşleriyle Montaigne'in savunduğu düşünceler arasındaki benzerlik dikkat çekicidir (bk. Kâtip Çelebi, *Mizan'ül hak fi ihtiyari'l ahakk*, yay. O. Şaik Gökyay, İstanbul, 1980, 19).

61. *Essais*, I, 370: "Les Mahometans en défendent l'instruction à leurs enfants, pour son inutilité."

62. Guillaume Postel, *De la Republique des Turcs*, I, 35-36: "Autres disciplines humaines, lesquelles ils ont autant que nous..." Krş. III, 19.

63. Guillaume Postel, *De la Republique des Turcs*, I, 35-36: "De Rhetoric, qu'ils nomment *mantic*, ils dient n'en estre besoin que bien peu, pource que nature simplement, et en peu de parolles dit, et monstre ce qu'elle entend..."

64. *Essais*, I, 359-360. Montaigne'in bu konudaki kaynağı şudur: George Lebeliski, *La description des jeux et magnifiques spectacles representez à Constantinople en la solennité de la circoncision du fils d'Amurath*, Paris, 1583. Krş. Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği (1675)*, Ankara, 1972, 1-30.

"TÜRK ZALİMLİĞİ" ve FATİH SULTAN MEHMET

Denemeler'de, Türklerin "zalimliğine" ilişkin epeyce alıntı göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi ve ürkütücü olanı Sultan Murat'ın Mora yarımadasını ele geçirdikten sonra günahlarının kefareti için altı yüz genci babasının ruhuna kurban etmiş olduğu iddiasıdır⁶⁵. Bunun yanında daha korkunç iddialara da Denemeler'de yer verildiği görülmektedir. Montaigne, "Korkaklık" (couardise) konusunu işlediği bir denemesinde, "sözüne güvenilir" Halkokondil'den şu olayı aktarmaktadır. İşkenceye aşırı düşkün olan Sultan Mehmet, genellikle insanları kılıçla iki eşit parçaya ayırıyor ve bir seferinde iki kişi can veriyormuş gibi oluyordu. Vücudun her iki eşit parçanın canının çıkması oldukça uzun zaman alıyordu⁶⁶. Bu eylemde pek olağanüstü bir durum görmeyen Montaigne, Arnavut prenslerinin bundan daha zalimane yöntemlere başvurduğunu eklemektedir⁶⁷. Yine Montaigne'in Fatih'le ilgili olarak ileri sürdüğü iddialardan biri de şudur: II. Mehmet, tahta sahip olabilmek için kendi soyunun yöntemlerini uygulayarak, kardeşini ortadan kaldırmak istedi. Bu işi de kullarından birine havale etti. Şehzade, yeteri kadar

65. *Essais*, I, 257: "Encore du temps de nos pères Amurath, en la prise de l'Isthme immola six cents jeunes hommes grecs à l'âme de son père, afin que ce sang servît de propitiation à l'expiation des péchés trépassé..." Montaigne'in bu konudaki kaynağı şüphesiz Halkokondil (Kitap VII, bölüm IV)'dir. Halkokondil, 1446 yılında Mora seferi sırasında Aksamiyon (Germe Hisarı) surlarının ele geçirilmesinden sonra II. Murat'ın 600 Yunanlı genci "atalarının ruhu için kurban" ettiğini yazmaktadır. Dukas, bu sefer sırasında altmış bin tutsak alındığını yazmakta fakat bunlardan bazılarının "kurban" edildiğine ilişkin herhangi bir şey söylememektedir (Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. V. Mirmirioğlu, İstanbul, 1956, 136). Ayrıca bk. Akdes Kurat, "Bizans'ın son ve Osmanlıların ilk tarihçileri", *Türkiyat Mecmuası*, III (1935), 185-206. Krş. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1961, I, 441-443. Speros Vryonis (Évidence on human sacrifice among the early Ottoman Turks", *Journal of Asian History*, V/2 (1971), 140-146), Halkokondil'in bu kaydını Şamanlıkla ilgili bir takım öğelerle süsleyerek Osmanlıların ilk zamanlarında "insan kurban etme" geleneğinin var olabileceğini ileri sürmüştü. Elbette böyle bir olasılıktan söz etmenin hiçbir anlamı yoktur. Nitekim önce bir kongrede dile getirdiği bu görüşünün düzeltilmesi gerektiğini Vryonis, kimi tarihçilerimize söylemek gereğini duymuştu (Tayyib Gökbilgin, "Osmanlıların ilk yılları ve doğru olmayan görüşler", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1970).

Hammer (II, 229) Halkokondil'in söz konusu kaydını aktardıktan sonra şunları yazmaktadır (II, 358): "Bu esirleri pederinin hatırasına hürmeten Sultan Murat'ın idam ettirdiğine dair olan ifade-i atiyesi "ad sacrificum duxit in honorem patris sui" yalnız padişahın tabiat-ı insaniyetperverisiyle değil, Osmanlıların bütün âdatıyla mütehaliftir; çünkü Osmanlıların vahşiliği mevtalarına böyle kurban takdim etmek derecesine asla varmamıştır. Esirlerin idamı eser-i vahşeti Murat'a değil Turahan'a atfolunmak lazım gelir".

66. Batı kaynaklarında genellikle Fatih'le ilgili bu tür aslı olmayan karalamalara sık sık rastlanmaktadır. Ne yazık ki yüzyılımızın tarihçilerinden Franz Babinger (*Mahomet II le Coquerant et son temps*, Paris, 1954, 498-519), bunların çoğunu doğru kabul ederek eserine almıştır.

67. *Essais*, II, 366.

su dolu bir kabın içine sokularak boğuldu. Fakat bu günahın kefareti için katil, şehzadenin annesine teslim edildi. Ana, katilin kursağını delerek kalbini çıkardı ve köpeklerin önüne attı⁶⁸.

Denemelerde doğrudan doğruya Fatih'in adı geçen iki bölüm daha bulunmaktadır. Bunlardan biri onun kişiliği ile ilgilidir. Buna göre, İstanbul'u fethederek Bizans (Grek) adını yeryüzünden silen Sultan Mehmet, büyük bir asker olmanın ötesinde kadınlara da son derece düşkündü. Aşkla savaşıllığı kusursuz bir biçimde dengeleyebiliyordu⁶⁹.

Montaigne eylemlerimizin kararsızlığı (*De l'inconstance de nos actions*) üzerine kaleme aldığı bir denemesinde Fatih'le Yeniçeri Ağası Hasan (Chasan) arasındaki bir sürtüşme üzerinde durmaktadır. Macarlar karşısında ordusunun geri çekildiğini gören Sultan Mehmet, korkaklığından ve gevşekliğinden ötürü Yeniçeri Ağasını oldukça ağır bir biçimde suçlamıştır. Bu kadar ağır hakaretlere katlanamayan Hasan Ağa, en ön safta saldırıya geçmiş ve bu saldırı onun yaşamına mal olmuştur⁷⁰.

MONTAIGNE ve TÜRKLERİN KÖKENİ

Montaigne, "En mükemmel insanlar" (*Des plus excellents hommes*)'dan söz ederken İlyada destanının eskimek bilmediğini önemle belirtmektedir. Büyük savaşçıların İlyada'yı örnek aldıklarını ve bir çok ulusların kaynaklarını, kökenlerini bu destanda aradıklarını da eklemekte ve bu konuda Fatih'in Papa II. Pius'a yazdığı mektubu anımsatarak şöyle devam etmektedir:

"Türklerin padişahı II. Mehmet papamız II. Pie'ye şunları yazmış: İtalyanların bana düşman olmalarına şaşıyorum. Biz de İtalyanlar gibi Troyalıların soyundanız. Yunanlılardan Hektor'un öcünü almak benim kadar onlara da düşer; onlar ise bana karşı Yunanları tutuyorlar"⁷¹.

68. *Essais*, III, 18-19 Krş. Lavardin, *Histoire de Scanderbeg*, Paris, 1576, 253.

69. *Essais*, II, 397: "Me ressouvenant sur ce propos de Mahomet, celui qui subjugu Constantinople et apporta la finale extermination du nom grec, je ne sache point où ces deux passions se trouvent plus également balancées: pareillement indéfatigable ruffiant et soldat. Mais en sa vie elles se présentent en concurrence l'une de l'autre, l'ardeur querelleuse goumande toujours l'amoureuse ardeur..."

70. *Essais*, I, 405.

71. *Essais*, II, 422: "Qui ne connait Hector et Achille ? Non seulement aucune races particulières, mais, mais la plupart des nations cherchent origine en ses inventions. Mahomet, second de ce nom, empereur des Turcs, écrivant à notre Pape Pie second: "Je m'étonne, dit-il, comment les Italiens se bandent contre moi, attendu que nous avons notre origine commune des Troyens, et que j'ai comme eux intérêt de venger le sang d'Hector sur les Grecs, lesquels ils vont favorisant contre moi".

Prof. Sabahattin Eyuboğlu, Denemelerden seçmeler yaparak Türkçeye çevirdiği sırada⁷² bu parçayı görünce şaşkınlığa uğradığını söylemekte ve bu konuda şunları yazmaktadır⁷³.

"On beş yıl kadar önce Denemeler'den Türkçeye çeviriler denerken rastladığım bu satırlar, Fatih üstüne bildiklerimi birden sarıvermişti. Montaigne ile Fatih arasında sadece elli yıl kadar bir zaman geçtiğine, belge uydurma adeti olmayan titiz Montaigne'in Fatih'e bu sözleri yalandan söyletmesi akla ve o çağa uygun bir sebep olmadığına göre, bana olağan gelmişti bu mektup. Osmanlı tarihini bilir sayılanlara, özellikle Yahya Kemal ve Mükrimin Halil İnanç (Yinanç)'a ne düşündüklerini sormuştum. Sadece güldüler ve; "Montaigne uydurmuş" dediler. Onlara göre Fatih İstanbul'u din ve kılıç gücüyle almıştı. Orta Asya'dan gelen bir Türk kendine Troyalı diyemezdi. Papayla uzlaşma yolları arayacak kadar küçülemezdi. Fatih'in mektubunu da bulup getirsem sahte diyeceklerdi. şüphesiz" ..

Evet, mektup şüphesiz sahte idi. Ancak Osmanlı tarihinde uzman oldukları söylenen Mükrimin Halil İnanç'la Yahya Kemal konuyu doyurucu bir biçimde açıklayamadıkları gibi Sabahattin Eyuboğlu da -ne yazık ki- sorunu bilimsel bir tabana oturtup çözümlenemedi. Daha çok duygusal bir bağlamda değerlendirmeyi yeğledi.

O halde sorun nedir? Sorun, aslında XV-XVI. yüzyıllarda Avrupa'da Türklerin kökeni konusunda, var olan ve sürdürülen tartışmaların bir uzantısıdır. Türklerin kökeni, nereden geldikleri konusunda birbiriyle oldukça çelişkili söylentiler, varsayımlar dönemin seyyah ve tarihçilerinin⁷⁴ eserlerinde yer buluyordu. Türkleri, İskitler ya da Tatarlarla özdeş tutan görüş oldukça yaygındı. İskitler de Türkler gibi "tarihsiz" bir toplumdur⁷⁴. Paolo Giovio'ya göre, Volga boylarında yaşayan İskitler ya da Tatarlar, Akdeniz kıyılarına kadar uzanmışlardı⁷⁶. André Thevet, Türklerin kökenini Orta Asya'nın "karanlık mağaralarında" arıyordu⁷⁷.

72. *Denemeler*, 210.

73. Sabahattin Eyuboğlu, "İlyada ve Anadolu", *Mavi ve Kara*, İstanbul, 1973, 261-262.

74. Ahmet Ö. Evin, "1600-1750 Arası Batılıların Türkiye'yi görüşlerinde olan değişim", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (Yay. Osman Okyar), Ankara, 1975, 169-170.

75. Lestringant, "Guillaume Postel et l' "obsession turque", göst. yer., 269.

76. Paolo Giovio, *Le second tome des Histoires de Paolo Giovio*, Lyon, 1555, 173.

77. A. Thevet, *Cosmographie Universelle*, Paris, 1575; alıntı Lestringant, göst. yer., 267.

Öte yandan Türklerin Troyalılarla aynı kökten geldikleri iddiası da oldukça gerilere gidiyordu. Sözelimi Jean le Maire de Belges böyle bir bağlantıdan söz eden en eski yazarlardan biri olarak görülmektedir⁷⁸. Ancak aslında Türklerin Troyalılarından geldikleri tezi, XIV. yüzyıl Bizans tarihçiliğinin bir ürünüdür^{78a}. Böylece Bizans tarihçileri; Doğu ile Batı, barbarlıkla uygarlık arasındaki eski bir çatışmayı yeniden gündeme getirmek istiyorlardı. Elbette burada barbarlığı Türkler uygarlığı Bizanslılar temsil ediyor ve bu yolla Batı dünyasına geçmişti bu hesaplaşmanın devam ettiği görüntüsü verilmek isteniyordu⁷⁹. İtalyan hümanizmi bu tezi oldukça benimsemiş ve Fatih'in ağzından Papa II. Pius'a yazdırılan sahte mektupla, Türklerin Troyalılarından geldikleri görüşü daha geniş kitlelere yayılmıştır. Bu sahte mektuba karşı ise papanın yazdığı mektup gerçektir. Papa II. Pius, sözde Fatih'in kendisine yazdığı bu mektuba karşı ona yanıt veriyordu⁸⁰. Papa, Fatih'in Troyalılarla akrabalık kurmak yolundaki iddiasını reddediyor ve Türklerin ancak İskitlerden inebileceğini savunuyordu⁸¹.

Öte yandan Türklerin kökenini Samirilerde bile arayanlar yok değildi⁸². Sonuç olarak diyebiliriz ki Batı'da Türklerin tarihini yazmak konusunda ilk girişimler XV. yüzyılın ortalarına kadar geri gitmektedir. Türkleri daha yakından tanıyan Ermeni tarihçilerinin bu arada Hetum'un eserinin Batı dillerine çevrilmesi⁸³, Türklerin Ön Asya'da yayılması konusunda daha tutarlı görüşlerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Fakat Türklerin tarihi üzerinde daha bilimsel yapıtların ortaya çıktığını görmek için aşağı yukarı XVI. yüzyıl sonlarına kadar beklemek gerekecektir⁸⁴.

78. Rouillard, *The Turk in french history*. 57-58.

78a. Krş. Steven Runciman, "Byzantine historians and the Ottoman Turks", *Historians of the Middle East* (yay. P.M. Holt-Bernard Lewis), London, 1964, 271-276; Speros Vryonis, "Byzantine Attitudes toward Islam during the Late Middle Ages", *Greek-Roman-Byzantine Studies*, XII/2 (1971), 263-286.

79. Stéphane Yerasimos, "De la collection de voyages à l'histoire universelle: La Historia universale de' Turchi de Francesco Sansovino", *Turcica*, XX (1988), 28.

80. T. Spencer, "Turcs and Trojan in the Renaissance", *Modern Language Review*, XLVII (1952), 330-332, Ayrıca bk. M.C. Şehabettin Tekindağ, "Papa Pius II. un Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği mektup hakkında düşünceler", *Fethin 511 inci Yıldönümü Konferansları*, İstanbul, 1964, 48-49.

81. Yerasimos, "De la collection...", *göst. yer.*, 28.

82. F. Secret, "Postel et l'origine des Turcs", *Guillaume Postel (1581-1981)*, Paris, 1985, 301-306.

83. Hrand D. Andreasyan, "Türk tarihine aid Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi*, 2 (1950), 415-418.

84. Agostino Pertusi, "I primi studi in occidente sull' origine et la potenza dei Turchi", *Studi Veneziani*, XII (1970), 465-552. Genişletilmiş Fr. metin aynı yazar tarafından: "Premières études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs", *Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen*, X/1 (1972), 49-94 (Bu kayıtları Prof. Dr. Mahmut H. Şakiroğlu'na borçluyum. Kendisine burada teşekkür ederim).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Montaigne'in Denemeler'inde Türk, Müslüman ya da Muhammedilere ilişkin değinmelerin çokluğu dikkati çekmektedir. Kendisi hiçbir zaman bağınaz bir Türk düşmanı olarak görülmemektedir. Aleyhte yargılarla sonuçlanan satırlarda dahi Türkleri tahkir edici bir söz sarf etmiş değildir⁸⁵. Türklerin İnebahtı yenilgisinden söz ederken sergilediği tutum da dikkati çekmektedir. Bu başarının bütün Avrupa'yı ayağa kaldıran tam bir sevinç gösterisine, Tanrı'yı şükran duygularını ifade eden bir şenliğe dönüştüğü⁸⁶ sırada Montaigne yalnızca şunları yazmaktadır:

"Geçen aylarda Don Juan d'Autriche'in komutasında Türklere karşı güzel bir deniz savaşı kazanıldı. Fakat bunun gerçek olması ve onca emeğin boşa gitmemesi için o, Tanrı'a çok yakarmıştı"⁸⁷.

Montaigne'in İslamlaşma karşı da olumsuz bir tavır takındığı söylenemez. Gerçi Montaigne, Hz. Muhammed'in Müslümanlara vaat ettiği cennetin maddi ve çekici zevklerinden söz etmektedir⁸⁸. Ancak buradaki ana düşünce İslamlıktaki cenneti küçümsemek değil, insan olarak zaaflarımızın ne kadar derin olduğunu ortaya koymaktır. Nitekim Montaigne bu yolla, birçoğumuzun mahşer gününden sonra, tıpkı dünyadaki benzer zevklerle dolu bir yaşam süreceğimize inandığımızı vurgulamak istemiştir. Böylece Montaigne, "bu zayıf varlığımızın, cılız duygularımızın" nasıl tutsağı haline geldiğimizi göstermek istemektedir.

Öte yandan Montaigne, "Raimond Sebond'a Övgü" (Apologie de Raimond Sebond) başlığını taşıyan oldukça uzun denemesinde kimi erdemler ve değerler bakımından Müslümanların Hıristiyanları geride bıraktığını yazmaktadır. "Geleneklerimizi bir Müslümanınkiyle, bir putperestinkiyle karşılaştırınız, her zaman geride kalacaksınız" diye dindaşlarına seslenen Montaigne, "O denli doğru, o denli merhametli, o denli iyi olan bu insanların inancının neden Hıristiyanlıkla özdeş sayılamayacağını sormaktan kendini alamaz"⁸⁹.

85. Kaya Bilgegil, *Rönesans Çağı Cihan Edebiyatında Türk Takdirkârlığı*, Erzurum, 1973, 96.

86. Michel Lesure, *Lépante. La crise de l'Empire ottomane*, Paris, 1972. Ayrıca krş. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1966, II, 383-430.

87. *Essais*, I, 274.

88. *Essais*, II, 158.

89. *Essais*, II, 69.

Kaldı ki umut, inanmak, ibadet, günah, şehitlik vb. bütün dinlerin ortak değerleri olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁰.

Profesör Barrière⁹¹, De Thou'ya dayanarak Montaigne'in kendi zamanının tarihini en yetkin bir biçimde yazabilecek durumda olduğunu vurgulamaktadır. Gerçekten Montaigne bize, XVI. yüzyıl tarihi açısından değerlendirilebilecek oldukça zengin malzeme bırakmıştır. Yalnız yukarıda da belirttiğimiz gibi Montaigne tarihi, *Denemeler* için yalnızca bir öge, düşüncelerini destekleyen bir dayanak olarak kullanmaktadır. Nitekim şüpheli bir yazar olan Montaigne'in kaynaklardan aktardığı bilgilerin doğruluğunu tespit etmek ya da bunları eleştirici süzgecinden geçirmek yolunda çaba göstermemiş olması dikkat çekicidir. Fatih Sultan Mehmet üzerinde yazdıkları içinde yer alan "Bir insanın iki eşit parçaya bölünerek" öldürülmesi gibi bir iddianın doğru olup olmadığı hiç araştırılmamıştır. Yine bu bağlamda "insan kurban" etme geleneğinin Osmanlılarda var olduğunu yazması da aynı bağlamda değerlendirilebilecek bir iddiadır. Bu bakımdan Montaigne'in yargılarını dönemin zihniyetinin bir ürünü olarak, bir ifadesi olarak ele almak gerekir.

90. *Essais*, II, 69: "Sont-ils si justes, si charitables, si bons? Ils sont Chrétiens. Toutes autres apparences sont communes à toutes religions: espérance, confiance, événements, cérémonies, pénitence, martyres..."

91. Barrière, *La vie intellectuelle en France ...*, 93.